

21 juni 2010

Advies bij de operationalisering van de Vlaamse vakoverschrijdende eindtermen: herinnerings- en vredeseducatie

1 Inleiding

Op 22 april 2009 nam het Vlaams Parlement een decreet aan dat nieuwe eindtermen en ontwikkelingsdoelen invoert in het basis- en secundair onderwijs.¹ Twee van de nieuwe vakoverschrijdende eindtermen in het secundair onderwijs zijn gericht op het vermijden van onverdraagzaamheid en racisme, en op inzicht in de rol van conflicten:

- “de leerlingen trekken lessen uit historische en actuele voorbeelden van onverdraagzaamheid, racisme en xenofobie”
- “de leerlingen geven voorbeelden van de potentieel constructieve en destructieve rol van conflicten”

Twee elementen zijn belangrijk in de precieze formulering van deze vakoverschrijdende eindtermen. Ten eerste worden verschillende tijdsdimensies geopend. Er wordt meer bepaald gesproken over het trekken van lessen uit *historische* en *actuele* voorbeelden van onverdraagzaamheid, racisme en xenofobie. Dit betekent dat de eindtermen via twee benaderingen kunnen worden geoperationaliseerd: een diachrone, die lessen wil trekken uit de geschiedenis, en een synchrone, die hetzelfde wil bereiken door op eigentijdse fenomenen te focussen. Ook de tweede eindterm omvat deze twee dimensies: de potentieel constructieve en destructieve rol van conflicten kan zowel worden belicht door voorbeelden uit het verleden als uit het heden aan te halen.

Ten tweede focust de formulering van de vakoverschrijdende eindtermen op aspecten van wat we ‘negatieve’ vrede noemen. ‘Negatieve’ vrede verwijst naar het afwenden of stopzetten van oorlog, direct geweld of discriminatie. Dit concept van vrede heeft betrekking op hoe moet omgegaan worden met conflicten, onverdraagzaamheid en racisme, en hoe, door opvoeding en educatie, gestreefd moet worden naar de afwezigheid ervan. De pendant van deze ‘negatieve’ kant van vrede is ‘positieve’ vrede, wat verwijst naar een toestand van duurzaamheid, rechtvaardigheid en geweldloosheid die de aanwezigheid van een cultuur van vrede bewerkstelligt en waarborgt.²

Met deze twee vaststellingen als uitgangspunt, vestigt het Vredesinstituut in voorliggende adviesnota de aandacht op een aantal belangrijke elementen met betrekking tot de operationalisering van de genoemde vakoverschrijdende eindtermen. Eerst wordt ingegaan op het belang van de historische én actuele benadering. Vervolgens worden bij de historische benadering (herinneringseducatie) enkele aandachtspunten naar voor geschoven. Tot slot wordt nagegaan of projecten over de voorwaarden voor een cultuur van vrede (‘positieve’ vrede) complementair kunnen zijn aan projecten over het vermijden van allerlei vormen van geweld (‘negatieve’ vrede) bij de operationalisering van de vakoverschrijdende eindtermen.

2 De operationalisering van de vakoverschrijdende eindtermen: herinnerings- en vredeseducatie

In de inleidende uitgangspunten bij het decreet dat in 2009 nieuwe eindtermen en ontwikkelingsdoelen voor het basis- en secundair onderwijs heeft ingevoerd, worden de genoemde vakoverschrijdende eindtermen geoperationaliseerd door te verwijzen naar herinneringseducatie. Herinneringseducatie wordt in de toelichting bij het decreet gedefinieerd als een “toekomstgericht middel om vanuit een leerzaam omzien naar het eigen verleden en dat van samenlevingen elders in Europa of de wereld, te leren hoe het met de samenleving verder moet”.³ De operationalisering van herinneringseducatie werd verder uitgewerkt door de ontwikkeling van een definitie door het Bijzonder Comité voor Herinneringseducatieⁱ. Het Comité definieert herinneringseducatie als “werken aan een houding van actief respect in de huidige maatschappij vanuit de collectieve herinnering aan menselijk leed dat veroorzaakt is door menselijke gedragingen als oorlog, intolerantie of uitbuiting en dat niet vergeten mag worden”.⁴

Herinneringseducatie slaagt er aldus in om op basis van een historische benadering (diachroon) de eindtermen te operationaliseren, meer specifiek door leerlingen ertoe te brengen lessen te trekken uit *historische* voorbeelden van onverdraagzaamheid, racisme en xenofobie. Als we teruggrijpen naar de hierboven aangehaalde kenmerken van de vakoverschrijdende eindtermen zoals die in het decreet van 2009 geformuleerd worden, blijkt dat herinneringseducatie de eindtermen slechts gedeeltelijk operationaliseert. Zoals hierboven vermeld, opent de precieze formulering van de vakoverschrijdende eindtermen namelijk ook een *actuele* dimensie. Deze dimensie kan geoperationaliseerd worden door middel van educatieve projecten die leerlingen lessen leren trekken uit *actuele* voorbeelden van onverdraagzaamheid, racisme en xenofobie (synchroon). Uit het onderzoek ‘*Over positieve en negatieve vrede*’, waarin het Vlaams Vredesinstituut het concept en het aanbod van vredesopvoeding voor het basis- en secundair onderwijs in Vlaanderen heeft geanalyseerd, blijkt dat in de praktijk heel wat projecten worden opgezet die precies vanuit deze benadering aan vredeseducatie doen.⁵ Het gaat daarbij om projecten die, aan de hand van actuele thema’s, werken rond het afwenden of stopzetten van oorlog, direct geweld of discriminatie. Volgens de typologie van vredesopvoeding die in het onderzoek gehanteerd wordtⁱⁱ vallen deze projecten specifiek onder ‘internationale opvoeding’, ‘mensenrechteneducatie’ en ‘opvoeding voor conflicthantering’.⁶

ⁱ De minister van Onderwijs riep het Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie (BCH) in het leven om herinneringseducatie te ondersteunen ten behoeve van het Vlaamse onderwijs. Dit comité brengt de vier Vlaamse onderwijskoepels rond de tafel, samen met de pedagogisch verantwoordelijken van zes representatieve instellingen die meehielpen om Vlaanderen te onderwijzen in oorlogsverhalen. De Kazerne Dossin vzw, de op handen zijnde uitbreiding van het Joods Museum van Deportatie en Verzet, staat in voor de coördinatie van het BCH. Zie www.herinneringseducatie.be

ⁱⁱ Het onderzoek maakt, aan de hand van de typologie van Ian Harris, een onderscheid tussen vijf types vredesonderzoek: internationale opvoeding, mensenrechteneducatie, ontwikkelingseducatie, milieueducatie en opvoeding voor conflicthantering. Zie G. Castryck en N. Duquet (2010), *Over positieve en negatieve vrede. Vredesopvoeding voor het basis- en secundair onderwijs in Vlaanderen: conceptuele afbakening en analyse van het aanbod*, Brussel: Vlaams Vredesinstituut.

Het is belangrijk daar aan toe te voegen dat het concept en de praktijk van vredesopvoeding ook educatieve projecten omvat die gericht zijn op 'positieve' vrede, op het realiseren en in stand houden van een cultuur van vrede. Op deze vormen van vredesopvoeding, die ook een bijdrage kunnen leveren aan het realiseren van de geest van de vakoverschrijdende eindtermen, komen we terug in paragraaf 4.

Uit wat voorafgaat blijkt dat meerdere wegen leiden naar de operationalisering en realisering van de vakoverschrijdende eindtermen in kwestie. Zowel herinneringseducatie als vormen van 'actuele' educatie over 'negatieve' vrede kunnen bijdragen tot het operationaliseren en realiseren van de eindtermen. Deze operationalisering komt voort uit een integrale lezing van de eindtermen, die leidt tot een conceptueel onderscheid tussen een historische en een actuele benadering om de eindtermen te realiseren.

3 Aandachtspunten m.b.t. herinneringseducatie

Het potentieel en het belang van herinneringseducatie om de vakoverschrijdende eindtermen te operationaliseren en te realiseren, is duidelijk. Een conceptuele doorlichting van herinneringseducatie wijst evenwel op een aantal punten waaraan in de praktijk best voldoende aandacht wordt geschonken om het project van herinneringseducatie zelf niet nodeloos te hypothekeren.⁷ Vandaar een oproep tot voorzichtigheid bij het in de praktijk brengen van herinneringseducatie en tot bewustwording over mogelijke spanningen en probleempunten die verbonden zijn aan deze vorm van educatie.

Vooreerst dient opgemerkt te worden dat de herdenking en herinnering van gruwelijkheden zoals die plaatsgrepen tijdens de wereldoorlogen een eigen doel hebben dat onafhankelijk kan bestaan van eventuele hedendaagse – educatieve – doeleinden. De primaire doelstellingen herinnering, bezinning en eerbied kunnen met andere woorden op zichzelf staan, zonder ondergeschikt te worden gemaakt aan educatieve doelstellingen die op de hedendaagse samenleving gericht zijn. Herdenking en herinnering, hoewel ze effectief kunnen bijdragen tot wenselijk intermenselijk gedrag (democratie, vrijheid en verdraagzaamheid), worden best niet al te eenzijdig gereduceerd tot een louter middel voor de realisatie van dat gedrag. Hedendaagse attitudes zijn met andere woorden niet het enige of primaire doel van herdenking. Uiteraard kan de herdenking en het doordringen zijn van de overtuiging dat de gruwel zich nooit meer mag herhalen een sterke motivatie inhouden om werk te maken van een alledaagse houding die geen voedingsbodem biedt voor dergelijke gruwel. De actualiserende pedagogische waarde van herdenking ligt echter veeleer in een *motivatie* om te werken aan eigentijdse maatschappelijke doelstellingen, dan in een *manier* om er werk van te maken.

Een tweede aandachtspunt is dat, hoewel de eindtermen in kwestie een vakoverschrijdend karakter hebben, de vaardigheden waarvan sprake is bij herinneringseducatie nauw aansluiten bij het vak geschiedenis. We willen in dit verband twee elementen benadrukken. Ten eerste kunnen de betreffende vakoverschrijdende eindtermen ook op andere manieren nagestreefd

worden dan alleen door middel van herinneringseducatie (zie hierboven en -onder). Ten tweede bestaat bij het in de praktijk brengen van vakoverschrijdende herinneringseducatie het risico dat de specifieke vakexpertise van geschiedenisleerkrachten verondersteld wordt ook aanwezig te zijn bij andere leerkrachten. Ook het Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie is zich bewust van de complexe verhouding tussen herinneringseducatie en geschiedenisonderricht. Hoewel het Comité de vakoverschrijdende benadering als uitgangspunt blijft hanteren en van oordeel is dat herinneringseducatie niet samenvalt met geschiedenisonderwijs, erkent het de bijzondere band die herinneringseducatie heeft met geschiedenisonderricht. Daarom pleit het Comité ervoor herinneringseducatie op te vatten als een ruim pedagogische opzet waarbij verschillende vakken en leraren betrokken zijn, maar waarbij de inbreng van de geschiedenisleerkrachten essentieel blijft om het adequate didactische materiaal aan te leveren en de andere leraren te ondersteunen om onderwerpen aan te snijden die niet binnen hun specialisatie vallen.⁸

Een derde aandachtspunt heeft betrekking op de hierboven aangehaalde conclusie dat de vakoverschrijdende eindtermen niet alleen door herinneringseducatie maar ook door andere vormen van educatie over het afwenden of stopzetten van oorlog, direct geweld of discriminatie, geoperationaliseerd en gerealiseerd kunnen worden. Deze conclusie kan echter nog opengetrokken worden door de rijkdom en verscheidenheid van vredesopvoeding, zowel conceptueel als in de praktijk, in rekening te nemen, meer bepaald door ook te kijken naar educatie over de diverse 'positieve' aspecten van vrede. Dit soort educatie en haar verhouding tot de Vlaamse vakoverschrijdende eindtermen bekijken we in de volgende paragraaf.

4 Educatie over positieve vrede

Zoals we hierboven hebben aangehaald vertrekken de vakoverschrijdende eindtermen zoals ze nu geformuleerd zijn veeleer van negatieve aspecten van vrede (conflicten, geweld, onverdraagzaamheid, xenofobie, racisme). Zowel in de toelichtingen en de concrete verwoordingen van de vakoverschrijdende eindtermen als in de operationalisering ervan door middel van herinneringseducatie, blijven de lessen die uit het verleden getrokken kunnen worden, doorgaans beperkt tot niet na te volgen voorbeelden. Het gaat over "voorbeelden van onverdraagzaamheid, racisme en xenofobie", lessen uit conflicten, en "menselijk leed dat veroorzaakt is door menselijke gedragingen als oorlog, intolerantie of uitbuiting". Dit is een niet onbelangrijke inperking van het toepassingsgebied, niet alleen van herinneringseducatie maar ook van vredesopvoeding in het algemeen.

Er is wat vredesopvoeding betreft immers meer onder de zon dan alleen 'negatieve' vrede. Zoals blijkt uit het onderzoek '*Over positieve en negatieve vrede*' van het Vlaams Vredesinstituut wordt in het Vlaamse onderwijs uitgebreid gewerkt rond vredesopvoeding in de ruimere betekenis, meer bepaald die van opvoeden tot vreedzaam samenleven en tot het bewerkstelligen en in stand houden van een vredescultuur.⁹ Dat vredesopvoeding een term is die vele ladingen kan dekken, blijkt ook uit de omschrijving die de UNESCO hanteert in het kader van het *United Nations Year for Tolerance* (1995) en van haar *Culture of Peace*-decennium (2001-2010).

Volgens UNESCO is het opzet van dit soort educatie “*to integrate (...) education for peace, human rights and democracy in the perspective of sustainable development*”. Vredesopvoeding in deze zin heeft als doel het tot stand brengen van een vredescultuur, met andere woorden de duurzame integratie van fysieke en structurele geweldloosheid, mensenrechten en democratie. Deze relatief brede invulling van vredesopvoeding, die niet alleen refereert aan wat we hebben genoemd de ‘negatieve’ maar ook aan de ‘positieve’ vrede, sluit overigens nauw aan bij wat door de toenmalige minister van onderwijs in diverse verklaringen werd vooropgesteld als het ultieme doel van herinneringseducatie, nl. de universele waarden democratie, vrijheid en verdraagzaamheid.¹⁰

Een brede opvatting die ‘negatieve’ én ‘positieve’ vrede omvat, operationaliseert de bestaande eindtermen niet noodzakelijk naar de letter, maar toch zeker naar de geest ervan. Daarom is het zinvol in de praktijk van het operationaliseren en realiseren van deze eindtermen rekening te houden met de rijke conceptuele en projectmatige verscheidenheid van vredesopvoeding en specifiek met projecten die gericht zijn op ‘positieve’ vrede. Deze conceptuele en operationele verbreding kan alleen maar leiden tot het optimaliseren van het vakoverschrijdende karakter van de eindtermen in kwestie.

5 Advies

Het Vlaams Vredesinstituut vestigt de aandacht op drie belangrijke elementen met betrekking tot de vakoverschrijdende eindtermen voor het secundair onderwijs die gericht zijn op het vermijden van onverdraagzaamheid en racisme, en op inzicht in de rol van conflicten:

- In de formulering van de vakoverschrijdende eindtermen zit een historische en een actuele benadering vervat. Dat betekent dat bij de operationalisering ervan niet alleen *historische* voorbeelden, maar ook *actuele* voorbeelden van onverdraagzaamheid en racisme kunnen worden aangewend. Zowel herinneringseducatie, als andere vormen van educatie over het afwenden of stopzetten van oorlog, direct geweld of discriminatie kunnen dus bijdragen tot de realisatie van de vakoverschrijdende eindtermen.
- Bij het operationaliseren van de eindtermen door herinneringseducatie, is het belangrijk op te merken dat herdenking en herinnering een intrinsieke waarde van bezinning en eerbied in zich dragen. De actualiserende pedagogische waarde van herdenking ligt veeleer in een *motivatie* om te werken aan eigentijdse maatschappelijke doelstellingen, dan in een *manier* om er werk van te maken. Daarnaast is de verhouding tussen de vakoverschrijdende benadering van herinneringseducatie en het vak geschiedenis complex en niet vanzelfsprekend.
- Naast werken met niet na te volgen voorbeelden, kunnen ook vormen van vredesopvoeding over de positieve voorwaarden voor vredevol samenleven, een bijdrage leveren aan het realiseren van de geest van de vakoverschrijdende eindtermen. Vredesopvoeding omvat immers niet alleen projecten over het vermijden van allerlei vormen van geweld, maar ook een waaier aan projecten die gericht zijn op het realiseren en in stand houden van een cultuur van vrede, met waarden als rechtvaardigheid, vrijheid en duurzaamheid.

Met betrekking tot deze aandachtspunten bij de genoemde vakoverschrijdende eindtermen, adviseert het Vlaams Vredesinstituut aan het Vlaams Parlement, de Vlaamse Regering en actoren in het onderwijslandschap:

- **naast de historische benadering die vorm krijgt in herinneringseducatie, ook andere, actuele vormen van educatie over het afwenden of stopzetten van oorlog, geweld of discriminatie te betrekken bij de operationalisering van de eindtermen;**
- **bij de praktijk van herinneringseducatie aandacht te besteden aan de intrinsieke waarde van herdenking en herinnering, en aan de complexe verhouding tussen de vakoverschrijdende benadering van herinneringseducatie en het vak geschiedenis;**
- **het operationaliseren van de eindtermen niet te beperken tot aandacht voor niet na te volgen voorbeelden en het vermijden van onverdraagzaamheid en racisme, maar ook rekening te houden met projecten die gericht zijn op het ontwikkelen van een cultuur van vrede, met positieve waarden als rechtvaardigheid, vrijheid en duurzaamheid.**

Eindnoten

- ¹ Decreet tot bekrachtiging van het besluit van de Vlaamse Regering van 13 februari 2009 betreffende de eindtermen en ontwikkelingsdoelen in het basis- en secundair onderwijs, Vlaams Parlement, 22 april 2009, Stuk 2124 (2008-2009) – Nr. 1-3.
- ² Castryck, G. en Duquet, N. (2010), *Over positieve en negatieve vrede. Vredesopvoeding voor het basis- en secundair onderwijs in Vlaanderen: conceptuele afbakening en analyse van het aanbod*, Brussel: Vlaams Vredesinstituut.
- ³ Decreet tot bekrachtiging van het besluit van de Vlaamse Regering van 13 februari 2009 betreffende de eindtermen en ontwikkelingsdoelen in het basis- en secundair onderwijs, Vlaams Parlement, 22 april 2009, Stuk 2124 (2008-2009) – Nr. 1-3.
- ⁴ Zie <http://www.herinneringseducatie.be/ADVISEERT/tabid/95/Default.aspx>, geconsulteerd op 31 mei 2010.
- ⁵ Castryck, G. en Duquet, N. (2010), *Over positieve en negatieve vrede. Vredesopvoeding voor het basis- en secundair onderwijs in Vlaanderen: conceptuele afbakening en analyse van het aanbod*, Brussel: Vlaams Vredesinstituut.
- ⁶ Ibid., p. 28 e.v.
- ⁷ Castryck, G. (2009), *Herinneringseducatie in het Vlaamse onderwijs: een pleidooi voor Holocaustherdenking, geschiedenisonderwijs en vredesopvoering?*, Brussel: Vlaams Vredesinstituut.
- ⁸ Zie <http://www.herinneringseducatie.be/ADVISEERT/tabid/95/Default.aspx>, geconsulteerd op 31 mei 2010.
- ⁹ Zie Kavadias, D., Stouthuysen, P. en De Mayer, S. (2008), *Over kleine en grote vrede. Vredesopvoeding in het basis- en secundair onderwijs in Vlaanderen*, Brussel: Vlaams Vredesinstituut en Castryck, G. en Duquet, N. (2010), *Over positieve en negatieve vrede. Vredesopvoeding voor het basis- en secundair onderwijs in Vlaanderen: conceptuele afbakening en analyse van het aanbod*, Brussel: Vlaams Vredesinstituut.
- ¹⁰ Castryck, G. (2009), *Herinneringseducatie in het Vlaamse onderwijs: een pleidooi voor Holocaustherdenking, geschiedenisonderwijs en vredesopvoering?*, Brussel: Vlaams Vredesinstituut, p. 19.